

ارزیابی مسائل روستایی، ریشه‌ها و پیامدهای آن با روش ارزیابی مشارکتی روستایی (مورد مطالعه: دهستان گچی شهرستان ملکشاهی ایلام)*

حسین حیدری^۱، احمد شکیبا^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۲۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۸/۲۳

چکیده

هدف از این پژوهش، شناسایی مشکلات و مسائل روستاهای دهستان گچی از نظرگاه روستاییان، آگاهی از نگرش آن‌ها به ریشه و علت مشکلات خود و همچنین پیامدهای احتمالی این مشکلات در حیات اجتماعی حوزه مورد مطالعه است. برای تحقق این هدف از روش کیفی و به‌طور خاص از جلسات کانونی، مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته و مشاهده استفاده شد. میدان پژوهش شامل روستاهای دهستان گچی است. برای تحلیل داده‌های گردآوری‌شده از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده شد. نتایج نشان داد کمبود چراگاه و تخریب مراتع، کمبود علوفه، کمبود شدید آب شرب و آب دام، بیکاری، تخصص و مهارت اندک، نامناسب بودن راه‌های ارتباطی بین روستاها و مرکز شهرستان، نامناسب بودن راه‌های بین مزارع، نبود امکانات خدماتی و پوشش ضعیف تلفن همراه و اینترنت، و ارائه‌نشدن خدمات بهداشت و سلامت از مهم‌ترین مشکلات شناسایی شده در روستاهای دهستان گچی است. ریشه بسیاری از این مشکلات در مواردی مانند نبود زیرساخت‌های آموزشی، رفاهی و خدماتی، نبود زیرساخت‌های بهداشتی، کمبود نیروی انسانی ماهر درمانی برای ارائه خدمات بهداشتی، خشکسالی و خشک شدن چشمه‌ها، کم‌توجهی مسئولان، دورافتادگی و نبود دسترسی به روستاها و... نهفته است. فقر، فرسایش خاک و کاهش کیفیت زمین‌های کشاورزی، تشدید بی‌سوادی، مهاجرت به شهر، گسترش دزدی، نزاع بین فردی و اختلافات طایفه‌ای، سست شدن بندهای خانوادگی، فشار روانی و استرس، پرخاشگری و افزایش خشونت و... از مهم‌ترین پیامدهای مشکلات موجود است که سبب تشدید آسیب‌های اجتماعی، اقتصادی، طبیعی و روانی در دهستان گچی شده است.

واژه‌های کلیدی: ارزیابی مشارکتی روستایی، توسعه روستایی، توسعه مشارکتی، دهستان گچی شهرستان ملکشاهی.

* مقاله علمی - پژوهشی، مستخرج از طرح پژوهشی «انجام تحقیقات و اجرای توان‌افزایی جامعه محلی شهرستان ملکشاهی»، با حمایت مالی بنیاد علوی.

^۱ دکتری جامعه‌شناسی، عضو هیئت‌علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، تهران، ایران، (نویسنده مسئول)، hs.heidari@gmail.com

^۲ کارشناس ارشد اقتصاد، عضو هیئت‌علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، تهران، ایران، ahmad.shakiba@yahoo.com

Journal of Community Development

(Rural and Urban Communities)

Vol. 13, No. 2, Autumn and Winter 2022

Assessing Rural Problems, Their Roots and Consequences with Participatory Rural Appraisal (Case Study: Gachi Villages of Ilam's Malekshahi County)*

Hossein Heidari¹, Ahmad Shakiba²

Received November 14, 2021 Accepted March 19, 2022

Abstract

The aim of this study is to identify the problems and issues of Gachi villages from the villagers' point of view, to raise their awareness of the roots and causes of their problems, and also to identify the possible consequences of these problems on the social life of the study area. To achieve this goal, a qualitative method was used, specifically focus groups, semi-structured interviews and observations. The research area includes the villages of Gachi in Malekshahi county of Ilam. The collected data were analyzed using qualitative content analysis method. The results showed that lack of grazing land, destruction of grasslands, lack of fodder, severe shortage of drinking water and water for livestock, unemployment, low expertise and skills, inadequate roads between villages and the city center, inadequate roads between farms, lack of utilities and low penetration of cell phones and internet, and lack of health services are the main problems identified in the villages of rural Gachi. At the root of many of these problems is the lack of educational, social and service infrastructures, lack of health infrastructures, lack of qualified medical personnel to provide health services, drought and drying up of springs, negligence of officials, remoteness and lack of access to villages. Poverty, soil erosion and decreasing quality of agricultural land, worsening illiteracy, migration to urban areas, spread of theft, interpersonal and sectarian disputes, weakening of family ties, stress, aggression and increasing violence, etc. are the main consequences of the existing problems that have increased the social, economic, natural and psychological damage in Gachi village.

Keywords: Rural Development, Participatory Development, Participatory Rural Appraisal, Gachi Area of Malekshahi County.

* Scientific research article, extracted from a research project entitled "Conducting research and empowerment of the local community of Malekshahi town", conducted with the fund of Alavi Foundation.

¹. PhD in Sociology, Institute for humanities and social studies, ACECR, Tehran, Iran (Corresponding author), hs.heidari@gmail.com

². MA in Economics, Institute for humanities and social studies, ACECR, Tehran, Iran, ahmad.shakiba@yahoo.com

مقدمه و بیان مسئله

امروزه مشارکت روستاییان و جوامع محلی جزء جدایی‌ناپذیر و ضامن اصلی موفقیت برنامه‌های توسعه روستایی محسوب می‌شود. مشارکت^۱ به‌عنوان راهبردی از توسعه در فرایند تاریخی تحولات توسعه روستایی، در دهه‌های ابتدایی پس از جنگ جهانی دوم مطرح شد. این مفهوم که هم‌زمان با تغییر نگرش از رشد به توسعه اجتماعی و توسعه انسانی پررنگ شد، حامل این پیام است که عامل اقتصادی و برنامه‌ریزی متمرکز به‌تنهایی نمی‌تواند کمکی به حل معادله توسعه کند (برقی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲۳). این رویکرد به‌مرور گسترش یافت و امروز صاحب‌نظران از اقتصاد، انسان و محیط‌زیست به‌عنوان سه رکن اساسی در توسعه نام می‌برند. برنامه‌ها و پروژه‌های توسعه متکی به رهیافت‌های تمرکزگرا و فناوری‌محور که با تخصیص منابع و آموزش همراه هستند، اگرچه ممکن است دلسوزانه باشد، در عمل سبب به‌حاشیه‌راندن مردم محلی از جریان توسعه (صرافی، ۱۳۷۷) و گرفتارشدن آنان در دام وابستگی منجر شده است و در بسیاری موارد حتی اعتمادبه‌نفس، ظرفیت تصمیم‌گیری و مدیریت جوامع را نیز تحلیل برده است. امروزه صاحب‌نظران توسعه، توسعه روستایی را بدون مشارکت روستاییان دشوار و حتی غیرممکن می‌دانند و معتقدند: «هرگونه تغییر و یا تحولی در روستا باید از طریق روستاییان آغاز شود و همه مردم فعالانه در اجرای آن مشارکت داشته باشند» (صدیایی و دهقانی، ۱۳۸۹: ۲).

مشارکت مردمی موجب می‌شود افراد با برنامه‌ها و عناصر جدید احساس بیگانگی نکنند و در طراحی، اجرا و نگهداری طرح‌ها سهیم باشند؛ طرح و محصول به‌دست‌آمده را از آن خود بدانند و در نگهداری و حفظ آن بیشترین همکاری را داشته باشند (اسدی و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۲). کانیا‌مونا و زولو^۲ (۲۰۲۲) معتقدند مشارکت کارایی و پایداری را افزایش و دموکراتیزه‌شدن و توانمندسازی را ارتقا می‌دهد و مردم محلی را قادر می‌سازد تا تحلیل خود از امور را ارائه دهند و درباره امور خود تصمیم‌گیری کنند؛ از نظر ایشان مشارکت سبب افزایش دستیابی به اهداف توسعه می‌شود. از طریق مشارکت، جوامع مختلف موفق به راه‌اندازی و بهبود معیشت خود شده‌اند و مشارکت محلی ابزاری برای دستیابی به اهداف مختلفی مانند هدف‌گیری فقر،

1. Participation

2. Kanyamuna & Zulu

بهبود ارائه خدمات عمومی، حفظ زیرساخت‌ها، بهبود انسجام اجتماعی و تقویت مسئولیت‌پذیری در دولت شده است (کانیامونا و زولو، ۲۰۲۲: ۱۰). مشارکت مردمی می‌تواند به تمرکززدایی منجر شود و محدودیت‌های برنامه‌ریزی بالابه‌پایین را کاهش دهد (برقی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲۳). همچنین مشارکت مردمی شرایطی را ایجاد می‌کند که در آن، روستاییان امکان استفاده از مزیت‌های ویژه‌ای را به دست می‌آورند و رها از تعلقات و علائق اعتقادی‌شان می‌توانند با توجه به صلاحیت و توانمندی‌های خود، در حیات اجتماعی و اقتصادی خود اثرگذار باشند. در واقع مشارکت این امکان را به روستاییان می‌دهد که اولاً تجربه مثبتی از فعالیت در یک همکاری متقابل با محیط را به دست آورند و از منافع آن بهره‌مند شوند؛ ثانیاً فرصتی جدید به لحاظ ذهنی و عملی بیابند و شرایط زیست خود را تغییر دهند (نجفی‌کانی و میرزاعلی، ۱۳۹۱: ۱۲۰).

یکی از مسائل و مشکلات اصلی در برنامه‌های توسعه روستایی در ایران، کم‌توجهی به مسائل و مشکلات واقعی اجتماعات روستایی است؛ چرا که برنامه‌های مداخله‌ای در مرکز تدوین و طراحی و به‌صورت کاملاً متمرکز اجرا می‌شود. اگرچه این مشکل تا حدودی بعد از گسترش برنامه‌های توسعه پایین‌به‌بالا و عمومیت یافتن توسعه مشارکتی بهبود یافته است. همچنان در عمل مشکلات زیادی وجود دارد. مشارکت نکردن واقعی روستاییان، بی‌اعتمادی روستاییان به نهادهای دولتی، درگیری روستاییان با مشکلات معیشتی، رقابت و تعارض منافع گروه‌های مختلف اجتماعی در روستا، تعارض منافع نهادهای دولتی با یکدیگر و... سبب شده است تا آن‌گونه که انتظار می‌رفت برنامه‌های توسعه روستایی در ایران با موفقیت همراه نباشند و در عمل نتوانند اعتماد مردم را به این برنامه‌ها جلب کنند. با وجود این، از سال ۱۳۴۱ که مهم‌ترین برنامه توسعه روستایی با اصلاحات ارضی آغاز شد تا امروز، برنامه‌های متعددی با رویکردهای نظری مختلف برای توسعه روستایی و تغییر چهره توسعه‌نیافته روستاها در کشور اجرا و به محک آزمون گذاشته شده است، ولی بیشتر این تلاش‌ها در عمل با موفقیت چندانی همراه نبوده است. یکی از مهم‌ترین دلایل این شکست‌ها، ناآشنایی متولیان توسعه با ذهنیت روستاییان درباره مشکلات خود بوده است. عموماً متولیان توسعه در ایران نتوانسته‌اند جهان روستایی را از دریچه نگاه و ذهنیت روستاییان درک کنند؛ به همین خاطر نیز هیچ وقت نتوانسته‌اند آن‌گونه که باید آن‌ها را با خود همراه کنند. امروزه در ادبیات توسعه، روش‌ها و ابزارهای مختلفی برای این امر

ابداع و به‌کار گرفته شده است. یکی از این روش‌ها، ارزیابی مشارکتی روستایی است که با تکنیک‌های مختلف، مشکلات و مسائل اجتماعات روستایی را از دیدگاه آن‌ها کشف، ریشه‌یابی و پیامدهای آن را شناسایی می‌کند؛ زیرا چنانچه بین متولیان توسعه و اجتماعات محلی درک نزدیک و واحدی از مسائل جامعه روستایی وجود داشته باشد، امکان همکاری آن‌ها نیز افزایش پیدا خواهد کرد.

شهرستان ملکشاهی در استان ایلام یکی از مناطق محروم کشور است که دچار توسعه‌نیافتگی و محرومیت است. جمعیت غالب این شهرستان روستایی و عشایری است و دامداری شغل اصلی آن‌ها است. نظام مالکیت جمعی و طایفه‌ای در کنار طبیعت خشن و کوهستانی و نبود آب کافی، امکان توسعه کشاورزی و گسترش معیشت‌های جایگزین در این منطقه را با محدودیت‌های جدی مواجه کرده است؛ به‌طوری‌که تداوم خشکسالی در سال‌های اخیر و تخریب مراتع موجب گسترش فقر و محرومیت شده است. در این پژوهش، با بهره‌گیری از روش ارزیابی مشارکتی روستایی، ذهنیت مردم روستاهای این منطقه درباره مشکلاتشان بررسی و واکاوی می‌شود تا مشخص شود مردم این منطقه چه برداشتی از مشکلات خود دارند و چگونه مشکلات خود را صورت‌بندی می‌کنند؛ ریشه مشکلات خود را در چه چیزهایی جست‌وجو می‌کنند و درنهایت، این مشکلات چه پیامدهایی به دنبال داشته و چگونه بر سایر ابعاد زندگی‌شان تأثیر نهاده است.

پیشینه تجربی پژوهش

در سال‌های اخیر، توجه به رویکردهای مشارکتی به‌ویژه رویکرد ارزیابی مشارکتی روستایی، در پژوهش‌های مرتبط با روستا گسترش زیادی پیدا کرده و تحقیقات متعددی با اهداف مختلف در داخل و خارج از کشور انجام شده است. مقصودی و رحیمی (۱۳۸۷) در روش ارزیابی مشارکتی با تأکید بر صنعت اکوتوریسم در منطقه اوان به دنبال شناخت راه‌هایی بودند که زنان بتوانند در این فرایند مشارکت داشته باشند. نتایج نشان داد اطلاع‌رسان‌ها در روستاهای مدنظر به‌ویژه زنان روستایی، شناخت خوبی از محیط اجتماعی روستا دارند و در صورت ایجاد فضا برای مشارکت می‌توان از نظرات آنان برای حل مشکلات روستا کمک گرفت. طالب و همکاران (۱۳۸۹) در تحلیل وضعیت گردشگری روستایی با رهیافت ارزیابی

مشارکتی روستایی به این نتیجه رسیدند که بیشتر مشارکت‌کنندگان به توسعه گردشگری واکنش مثبتی نشان می‌دهند، اما اغلب آن‌ها امیدی به حمایت دولت در این زمینه ندارند. نبود اشخاصی که دارای توانایی‌های رهبری و همکاری با دیگران در روستا باشند، در امر برنامه‌ریزی محسوس است. با این حال مردم برای توسعه برنامه‌ها مشروط بر بهره‌مند شدن از منافع آن آمادگی دارند. قرنی آرانی (۱۳۹۳) در مطالعه نقش برنامه‌ریزی مشارکتی در کاهش فقر روستایی به این نتیجه رسید که پایداری، اثربخشی و پوشش پروژه‌های مشارکتی در کاهش فقر بیشتر از پروژه‌های بالابنه‌پایین است و پروژه‌های غیرمشارکتی، از هدف کاهش فقر روستایی به تدریج دور می‌شوند، حتی اگر در مراحل اولیه سرعت بیشتری از پروژه‌های مشارکتی داشته باشند. خادمی و همکاران (۱۳۹۴) در تدوین برنامه پنج‌ساله با رویکرد برنامه‌ریزی راهبردی و مشارکتی به این نتیجه رسیدند که «کمبود آب» به عنوان ضعف، «امکان یکپارچه‌سازی اراضی» به عنوان قوت، «وجود بازارهای مناسب بیرونی برای عرضه محصولات گلخانه‌ای» به عنوان فرصت و «آلودگی محیط‌زیست روستا» به عنوان تهدید، بیشتر از سایر عوامل در فرایند توسعه روستایی اثرگذار هستند. احمد و همکاران (۲۰۱۸) در پژوهشی با روش ارزیابی مشارکتی روستایی در روستای سریمولیو^۱ اندونزی، پتانسیل روستا را برای توسعه ارزیابی کردند. ارزیابی آن‌ها نشان داد زمین‌های بزرگ، محصولات کشاورزی و مزارع، امکانات طبیعی، صنعت و حوزه‌های مرتبط با آن از جمله قابلیت‌های روستا برای توسعه است. در مقابل، کمبود منابع انسانی آموزش‌دیده، محدود بودن فناوری، کمبود رسانه‌های ترویجی، نداشتن نوآوری و نبود حمایت قانونی، از مشکلات مهم جامعه مورد مطالعه بودند. کاشت محصولات تجاری، استفاده از پتانسیل‌های طبیعی برای جذب گردشگر، مشتری و سرمایه‌گذار، استفاده از خدمات فناوری اطلاعات برای تبلیغ و ارتباط با رسانه‌ها، همکاری با بخش مرتبط برای ارتقای آموزش، بهره‌مندی از ظرفیت دانشگاه‌ها برای بهبود بهره‌وری محصولات کشاورزی و فناوری‌های بسته‌بندی محصولات و مدیریت کسب‌وکار نیز به عنوان راه‌حل پیشنهاد شد. مولانی^۲ و همکاران (۲۰۲۰) با روش ارزیابی مشارکتی روستایی تلاش

^۱. Srimulyo

^۲. Maulani

کردند تا راه‌های بهبود دسترسی کشاورزان اندونزی به بازار را از طریق «برنامه کشاورزی آنلاین»^۱ بررسی کنند. آن‌ها دریافتند که این برنامه به دلیل ناآشنایی کشاورزان با برنامه‌های رایانه‌ای و دیجیتالی با موانع جدی روبه‌رو است. به همین خاطر از روش‌های ارزیابی مشارکتی روستایی و مفهوم تولید رسانه^۲ استفاده شد تا خروجی آن بتواند کشاورزان را آموزش دهد و در خرید و فروش آنلاین محصولات به آن‌ها کمک کند. خیر^۳ و همکاران (۲۰۲۱) با استفاده از روش ارزیابی مشارکتی روستایی تلاش کردند چگونگی مطالعه «بهبود مدیریت آب‌های زیرزمینی برای ارتقای معیشت کشاورزان در مناطق بلوچستان، پنجاب و سند پاکستان» را سامان دهند. آن‌ها در این فرایند به سه نتیجه مهم رسیدند که با تحقیقات چندرشته‌ای مرتبط بود. یکی از نتایج، انتخاب دقیق و قابل دفاع مناطق مورد مطالعه براساس معیارهای چندرشته‌ای بود. پیامد دوم، مشارکت طیف وسیعی از محققان و متخصصان در تحقیقات «اجتماعی» بود. بسیاری از شرکای پروژه از روستاها دیدن کردند و به داستان‌هایی که قبلاً فرصت شنیدن آن را نداشتند گوش دادند. سومین نتیجه، تیم‌سازی و شکل‌گیری گروه مطالعه منسجم بود؛ سفر گروهی، به اشتراک گذاشتن روایت‌ها و تأمل در مورد آن‌ها، به ایجاد همدلی و پیوندهای حرفه‌ای در میان اعضای گروه پروژه کمک کرد.

نتایج مطالعات انجام‌شده نشان می‌دهد رویکرد ارزیابی مشارکتی روستایی در عمل دستاوردهای چشمگیری در شناخت و حل مشکلات روستایی داشته است. مطابق نتایج، برخلاف تصور رایج، روستاییان نه تنها درک نسبتاً درستی از مشکلات و مسائل خود دارند، بلکه در صورت وجود بستر و زیرساخت‌های مناسب، توان ارائه راه‌حل و حل مشکلات خود را نیز دارا هستند. نکته مهم دیگر این است که این رویکرد قابلیت آن را دارد که در بسیاری از ساحت‌های جامعه روستایی از مباحث شناخت مسئله تا حل آن و افزایش بهره‌وری با استفاده از فناوری‌های نوین ارتباطی، در خلق ثروت به‌کار گرفته شود. علاوه بر این، گروه‌های مطالعاتی و تحقیقاتی از این طریق توانسته‌اند اثربخشی مطالعاتی خود را در پروژه‌های چندرشته‌ای افزایش دهند و درک همدلانه‌تری از مسائل روستایی داشته باشند.

1. Online Farming Program

2. Media Production Concept

3. Khair

ملاحظات نظری

از اواخر دهه ۱۹۷۰، تعاریف متعددی برای مشارکت ارائه شده است. به نظر الغنمی، مشارکت به معنای «توزیع مجدد قدرت اقتصادی و سیاسی به نفع تهیدستان روستایی است که کنار گذاشته شده‌اند» (الغنمی، ۱۳۷۳: ۶۴). مشارکت شامل دخالت مردم در فرایندهای تصمیم‌گیری، اجرای طرح‌ها، شراکت در منافع طرح‌های توسعه و دخالت آنان در ارزشیابی این طرح‌ها است؛ چرا که مشارکت مردم در تدوین قوانین و تصمیم‌گیری‌ها به‌ویژه منطقه‌ای، آثار مهمی بر زندگی آنان خواهد گذاشت و چه‌بسا مشارکت‌نکردن خسارت‌های جبران‌ناپذیری به بار خواهد آورد که شکست در اجرای طرح، یکی از این موارد است (حیاتی، ۱۳۸۷). ازکیا (۱۳۸۴) نیز در تعریف مشارکت، بر بهره‌مندی اجتماع محلی از منابع توسعه و تمرکززدایی تأکید کرد. از دیدگاه او مشارکت، تلاش سازمان‌یافته برای افزایش کنترل منابع و نهادهای تنظیم‌کننده در موقعیت‌های اجتماعی خاص به دست گروه‌ها و جنبش‌هایی است که تاکنون چنین کنترلی بر امور نداشته‌اند. این موارد بر تمرکززدایی تأکید دارد و سبب ایجاد فرصت‌هایی برای مشارکت اجتماعی می‌شود. در اینجا سازمان‌های غیردولتی، انجمن‌های تجاری، اتحادیه‌های کارگری و گروه‌های بومی و درنهایت سازمان‌ها و تشکل‌ها به دسته‌بندی‌های بازیگرانی می‌پیوندند که به‌طور سنتی بر حکومت محلی تسلط داشته‌اند (ازکیا، ۱۳۸۴). از دیدگاه ارنشتاین، مشارکت دارای سطوح متفاوتی است. این سطح، از بی‌قدرتی محض شهروندی تا کنترل شهروندی ادامه دارد. او مشارکت شهروندی را پلکانی توصیف کرده است که از بی‌قدرتی شهروند شروع و تا اختیار و قدرت تفویض‌شده شهروندی کشیده می‌شود (ارنشتاین^۱، ۱۹۶۹).

علی‌رغم تبلیغات زیادی که برای توسعه مشارکتی انجام گرفته، ویگناراجا^۲ (۱۹۹۱) معتقد است «توسعه مشارکتی»^۳ اساساً مشارکت از بالا به پایین است؛ درحالی‌که «مشارکت در توسعه»^۴ مشارکتی از پایین به بالا است (ویگناراجا، ۱۹۹۱). نارایاناسامی^۵ (۲۰۰۹) نیز درک تمایز بین

1. Arnstein
 2. Wignaraja
 3. Participatory Development
 4. Participation in Development
 5. Narayanasamy

توسعه مشارکتی و مشارکت در توسعه برای درک عملکرد مشارکت را بسیار مهم می‌داند و برای هر یک مشخصاتی برمی‌شمرد.

جدول ۱. تفاوت توسعه مشارکتی و مشارکت در توسعه

مشارکت در توسعه	توسعه مشارکتی
<ul style="list-style-type: none"> - مستلزم تلاش‌های واقعی برای مشارکت در اقداماتی است که به‌طور بنیادی مشارکت مردم را تشویق و ترغیب می‌کند؛ - فقر ناشی از عوامل مشخصی است و برای ریشه‌کن‌شدن آن باید این علل تغییر کنند؛ - مشارکت از پایین‌به‌بالا است. بدین معنا که اجتماع محلی بر فرایندها کنترل کامل دارند و پروژه انعطاف لازم را فراهم می‌کند؛ - بیشتر از اینکه رویکرد دولت‌ها باشد در میان سازمان‌های غیردولتی رایج است. 	<ul style="list-style-type: none"> - به شیوه‌ای مشارکتی‌تر و حساس‌تر به اجرای پروژه‌های مرسوم نزدیک می‌شود؛ - چارچوب پروژه از پیش مشخص شده است؛ - مشارکت از بالا‌به‌پایین است. بدین معنا که مدیریت پروژه تعیین می‌کند که مردم کجا، چه زمانی و چقدر می‌توانند مشارکت کنند؛ - بیشتر با اقدامات عملی مرتبط است و استفاده از منابع در دسترس، رویکرد غالب است.

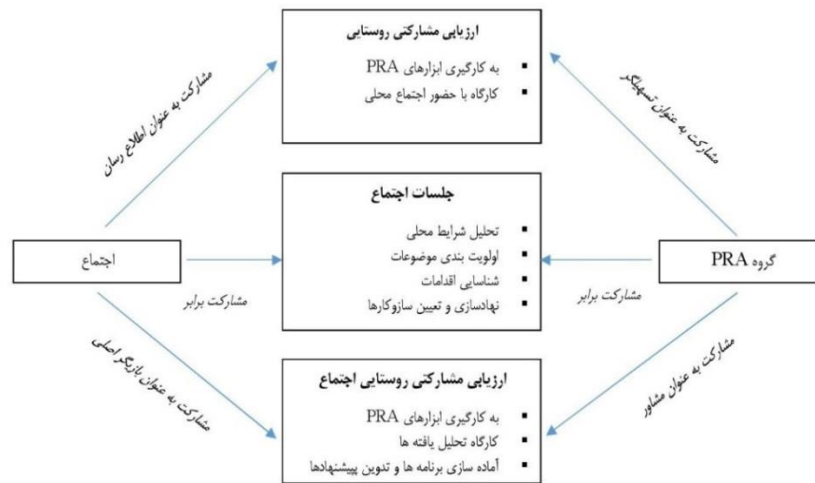
منبع: نارایاناسامی (۲۰۰۹: ۳)

کانیامونو و زولو^۱ (۲۰۲۲) دو رویکرد کلی از تعریف مشارکت را از هم متمایز می‌سازد و در نهایت هدف غایی مشارکت را بهبود کیفیت زندگی مردم عنوان می‌کند. نخست، رویکردی که در آن، مشارکت فرایندی همراه با توانمندسازی است و کمک می‌کند افراد خود امور خود را به دست بگیرند و کارهایشان را انجام دهند. دوم، رویکردی که در آن، مشارکت فرایندی است که از طریق آن، ذی‌نفعان بر طرح‌های توسعه و تصمیم‌گیری‌ها و منابع مؤثر بر آن تأثیر می‌گذارند و در کنترل آن سهم می‌شوند. ولی هدف اصلی توسعه، بهبود کیفیت زندگی مردم، به‌ویژه اقشار فقیر و حاشیه‌ای جامعه است (کانیامونو و زولو، ۲۰۲۲: ۹). به همین خاطر، چمبرز فقر را قوی‌ترین عامل تعیین‌کننده مشارکت‌داشتن یا نداشتن می‌داند؛ زیرا فقرا در تأمین هزینه‌های زندگی دچار مشکلات عدیده می‌شوند و هر روز به حاشیه رانده می‌شوند. از این‌رو، فقر عاملی بسیار مهم در میزان مشارکت در امور اجتماع محلی است و اگر ریشه‌کن نشود، مشارکت بی‌معنی خواهد بود (چمبرز، ۱۳۷۶).

¹. Kanyamuna & Zulu

مشارکت نیازمند قرارگرفتن مردم در کانون توسعه است. این امر به همان اندازه که در سطح خرد و محلی مهم است، در سطح کلان نیز اهمیت دارد. یکی از روش‌هایی که برای جلب مشارکت مردم در توسعه روستایی استفاده می‌شود، روش ارزیابی مشارکتی روستایی است. ارزیابی مشارکتی روستایی به‌عنوان یک ابزار مشارکتی یادگیری، در اواخر دهه ۱۹۸۰ مطرح شد. این شیوه، تداوم «ارزیابی سریع روستایی» و دیگر رویکردهای مشارکتی مبتنی بر میدان و اجتماع‌محور است. از ابتدای ظهور این روش به‌عنوان روش ارزیابی، در فعالیت‌های متعدد و در بخش‌های مختلف پروژه از جمله برنامه‌ریزی، اجرا، نظارت و ارزیابی به‌کار گرفته شده است. به‌عنوان یک ابزار توسعه، نمی‌توان در ارزیابی و تجزیه و تحلیل مشکلات، شرایط و موقعیت‌ها متوقف شد، بلکه باید فراتر از آن رفت و آن را به تحلیل، برنامه‌ریزی و اقدام نیز بسط داد. با اینکه این رویکرد در دوره‌های زمانی دستخوش تغییرات متعددی شده است، توجه و «در اولویت قراردادن اجتماع محلی» به‌عنوان جزء تغییرناپذیر آن حفظ شده است (نارایاناسامی، ۲۰۰۹: ۲۵). این روش مجموعه‌ای از رویکردها، روش‌ها و رفتارهایی است که به افراد کمک می‌کند تا افکار خود را درمورد محیط اجتماعی و فیزیکی خود به اشتراک بگذارند. در این روش، بر یادگیری از طریق ارتباط با جوامع محلی و مشارکت دادن ذی‌نفعان تأکید می‌شود (مولانی و همکاران، ۲۰۲۰). مک‌کراکن و همکاران (۱۹۸۸) ارزیابی مشارکتی روستایی را فعالیت نیمه‌ساختاریافته‌ای می‌دانند که در میدان، توسط یک گروه چندرشته‌ای و برای کسب سریع اطلاعات جدید و طراحی فرضیه‌های جدید درمورد زندگی روستایی طراحی شده است. براساس این تعریف، روش ارزیابی مشارکتی دارای چند ویژگی مهم است: ۱. ارزیابی میدانی است که توسط یک تیم چندرشته‌ای انجام می‌شود؛ ۲. سریع است؛ ۳. بیشتر یک تکنیک جمع‌آوری اطلاعات است؛ و ۴. ماهیت آن اکتشافی است. چمبرز (۱۹۹۷) در تعریف ارزیابی مشارکتی روستایی بر سه رکن اساسی روش‌ها، نگرش‌ها و رفتار و به‌اشتراک‌گذاری تأکید می‌کند. از نظر او، ارزیابی مشارکتی روستایی «رویکرد و روش جدیدی است که در آن، مردم روستایی بیشتر از آنچه در گذشته مرسوم بوده است، تحقیق و بررسی، معرفی و ارائه، تجزیه و تحلیل، برنامه‌ریزی و انتشار را انجام می‌دهند» (چمبرز، ۱۹۹۷: ۱۵۰). نارایاناسامی (۲۰۰۹) با پذیرش این تعریف معتقد است ارزیابی مشارکتی روستایی نه‌تنها در ارزیابی و برنامه‌ریزی، بلکه در اجرا، نظارت و ارزشیابی نیز کاربرد دارد (نارایاناسامی، ۲۰۰۹: ۲۶).

مولانی و همکاران (۲۰۲۰) با تأکید بر جایگاه برابر گروه ارزیابی مشارکتی روستایی و اجتماع محلی، نحوه و چگونگی ارتباط گروه تحقیق و اجتماع محلی را براساس نمودار ۱ مشخص کرده‌اند.

شکل ۱. نحوه ارتباط گروه ارزیابی مشارکتی روستایی و اجتماع محلی

منبع: مولانی و همکاران (۲۰۲۰: ۲)

روش ارزیابی مشارکتی روستایی دارای اصولی است که آن را نسبت به روش‌های قبلی در موقعیت برتر قرار می‌دهد. در این روش، (۱) اجتماع به‌عنوان یک سوژه^۱ در نظر گرفته می‌شود، نه ابژه^۲؛ (۲) محققان و افراد خارجی تسهیل‌کننده‌اند و اجتماع بازیگر^۳ است؛ (۳) محققان جزئی از اجتماع هستند، نه افرادی خارجی؛ (۴) روی مشکل اصلی تمرکز می‌شود؛ (۵) نگاه توانمندسازی دارد و شاخص‌های اجتماعی توسط اجتماع تعیین می‌شود و قابلیت اجتماع از طریق فرایندهای تعیین و تعریف وضعیت، تصمیم‌گیری، تعیین خط‌مشی‌ها، ارزیابی و اصلاح فعالیت‌های انجام‌شده بهبود می‌یابد؛ (۶) همه اعضای اجتماع مشارکت داده شده و به تفاوت‌ها و تنوع افکار احترام گذاشته می‌شود؛ (۷) با مثلث‌بندی^۴ و آزمون و بازآزمون، اطلاعات به‌دست‌آمده بسط داده

1. Subject

2. Object

3. Actor

4. Triangulation

و عمیق تر می شود؛ ۸) نتایج بهینه سازی می شود؛ ۹) در فرایند مشارکت، انعطاف پذیری وجود دارد (مولانی و همکاران، ۲۰۲۰).

بنابراین روش ارزیابی مشارکتی روستایی رویکردی است که اجتماع محلی را قادر می سازد به صورت گروهی، مسائل و مشکلات خود را مشخص کرده و مشارکت در تدوین برنامه ها و تعیین سیاست ها آن ها این امکان را می یابد تا در برنامه ریزی، نظارت و ارزیابی سیاست هایی که بر زندگی آن ها تأثیر می گذارد، دخالت کنند. با درگیر شدن اجتماع محلی و ذی نفعان، هم اقدام مورد نظر با نیازهای اجتماع همخوانی بیشتری پیدا می کند، هم میزان حساسیت و همراهی جامعه در اجرای برنامه و اقدام افزایش پیدا می کند و هم اینکه درگیری اجتماع در اقدامات توسعه ای موجب افزایش آگاهی اجتماع و توانمندی آن ها می شود.

روش شناسی تحقیق

روش این تحقیق کیفی (جلسات گروه های کانونی^۱ و مصاحبه نیمه ساخت یافته) و میدان مطالعه شامل روستاهای دهستان گچی شهرستان ملکشاهی است که شامل شش روستا است. در جلسات گروه های کانونی تلاش شد از طریق تکنیک درخت مشکل^۲ مشکلات و مسائل روستاها از نظرگاه روستاییان شناسایی و علت و پیامدهای آن ها احصاء شود. برای ترسیم درخت مشکل، ابتدا یک قطعه کاغذ ۲ در ۱/۵ متر روی زمین پهن شد. برای راحتی و برجسته شدن نوشته ها از مدادهای شمعی رنگی استفاده شد. سپس درختی با شاخه و ریشه در وسط کاغذ رسم شد. بعد از حلقه زدن حاضران بر دور کاغذ پهن شده، از آن ها خواسته شد تا مشکلات و مسائل اصلی را بیان کنند. بدین ترتیب تلاش شد تا فهرستی از مشکلات و مسائل روستا تهیه و ریشه های ایجاد و پیامدهای احتمالی آن ها مشخص شود. تسهیلگران نیز راهنمایی های لازم را برای پیشبرد جلسه ارائه می دادند و سعی می کردند با تکنیک های مختلف، افرادی را که ساکت و منفعل بودند فعال کنند. برای ایجاد زمینه برای دسترسی به نظرات گروه ها و اقشار مختلف روستا کمیته ای با عنوان «کمیته آبادانی و پیشرفت روستا» با حضور گروه های مختلف تشکیل شد. این کمیته شامل دهیار، یک نفر از اعضای شورا، دو نفر نماینده زنان، یک

1. Focus Group
2. Problem Tree

نفر نماینده دامداران، یک نفر نماینده کشاورزان، یک نفر نماینده کارگران و خوش‌نشینان بودند که اعضای آن توسط اهالی روستا با اجماع نظر حاضران انتخاب شدند. نمونه‌ها برای مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته، دوازده نفر از مطلعان محلی بودند که به صورت هدفمند انتخاب شدند. مشخصات مشارکت‌کنندگان در جدول ۲ آمده است.

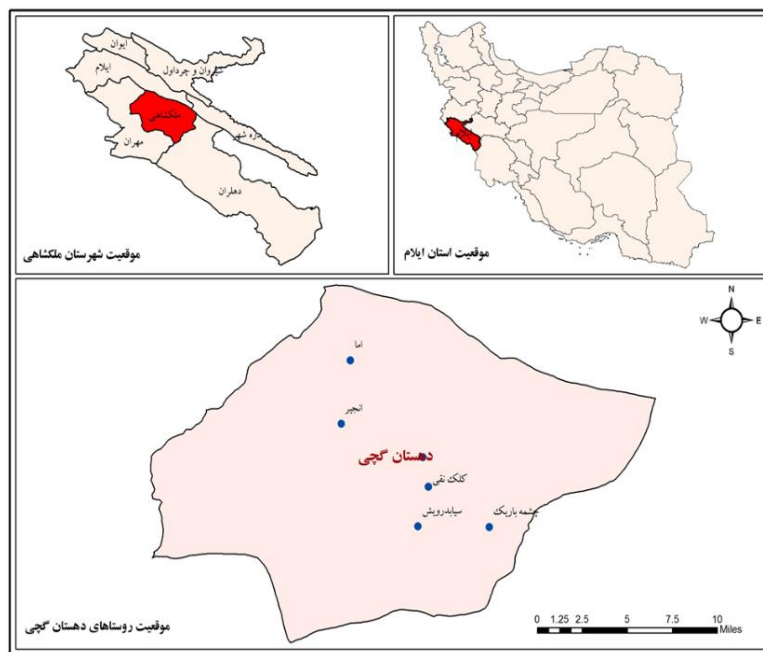
جدول ۲. مشخصات عمومی مشارکت‌کنندگان

کد	جنسیت	سن	تحصیلات	شغل	کد	جنسیت	سن	تحصیلات	شغل
۱	مرد	۵۴	خواندن	دامدار	۱۵	زن	۲۵	دیپلم	بیکار
۲	مرد	۶۳	بی‌سواد	دامدار	۱۶	زن	۵۱	ابتدایی	خانه‌دار
۳	زن	۳۵	دیپلم	خانه‌دار	۱۷	مرد	۶۵	خواندن	کشاورز
۴	مرد	۴۴	دیپلم	زن‌بوردار	۱۸	مرد	۵۸	بی‌سواد	دامدار
۵	مرد	۴۹	سیکل	کارگر	۱۹	مرد	۳۲	دیپلم	بیکار
۶	زن	۳۸	سیکل	خانه‌دار	۲۰	مرد	۲۸	دیپلم	دامدار
۷	زن	۴۶	بی‌سواد	خانه‌دار	۲۱	زن	۲۹	سیکل	خانه‌دار
۸	مرد	۷۱	بی‌سواد	دامدار	۲۲	زن	۳۷	ابتدایی	خانه‌دار
۹	زن	۵۴	ابتدایی	خانه‌دار	۲۳	زن	۴۶	بی‌سواد	خانه‌دار
۱۰	مرد	۵۱	ابتدایی	کشاورز	۲۴	مرد	۵۵	لیسانس	کارمند
۱۱	مرد	۵۵	ابتدایی	دامدار	۲۵	مرد	۴۱	دیپلم	کارگر
۱۲	مرد	۳۱	لیسانس	کارمند	۲۶	مرد	۲۷	سیکل	کشاورز
۱۳	زن	۳۹	لیسانس	خانه‌دار	۲۷	زن	۴۲	دیپلم	خانه‌دار
۱۴	مرد	۴۵	دیپلم	دامدار	۲۸	مرد	۲۲	دانشجو	بیکار

به‌طورکلی ۲۸ نفر در این تحقیق مشارکت داشتند که ۱۱ نفر از آنان زن و ۱۷ نفر مرد بودند. ۶ نفر از افراد مشارکت‌کننده بی‌سواد، ۴ نفر دارای مدرک کارشناسی و مابقی زیر دیپلم بودند. شغل مردان نیز اغلب دامداری و کشاورزی است و فقط ۲ نفر کارمند بودند و ۱ نفر نیز زن‌بوردار بود. اگرچه شغل زنان خانه‌دار عنوان شده است، بیشتر زنان در کار کشاورزی و دامداری به همسر خود کمک می‌کردند و وظایف مشخصی در این زمینه برعهده داشتند.

معرفی میدان مطالعه

شهرستان ملکشاهی براساس تقسیمات سیاسی کشور در سال ۱۳۸۷ از شهرستان مهران جدا شده است. این شهرستان براساس آخرین تقسیمات کشوری، دارای دو بخش گچی و مرکزی و سه شهر ارکواز، دلگشا و مهر و چهار دهستان چمزی، شوهان، گچی و کبیرکوه است. دهستان گچی از توابع بخش ملکشاهی شهرستان ملکشاهی است.

شکل ۲. موقعیت دهستان گچی در شهرستان ملکشاهی

این دهستان شامل ۶ روستا به نام‌های چشمه باریک، سراب کلک، سیاب‌درویش، کلک نقی، اما و انجیر است. با توجه به عشایری بودن منطقه، آمار مربوط به سرشماری ۱۳۹۵ چندان با واقعیت همخوانی نداشت. برای آگاهی از خانوارهای روستاها، طی مکاتبه‌ای که در شهریور ۱۳۹۸ با بخشدار گچی انجام شد، آمار واقعی خانوارها به تفکیک خانوارهای ساکن و کوچ‌رو استعلام شد که نتیجه آن در جدول ۳ آمده است.

جدول ۳. تعداد خانوارهای روستاهای دهستان گچی

روستاها	خانوارهای ساکن	خانوارهای کوچ‌رو	کل خانوارها
چشمه باریک	۲۴	۸	۳۲
سراب کلک	۲۳	۳۰	۵۳
سیاب‌درویش	۲۴	۱۱	۳۵
کلک نقی	۹۰	۳۲	۱۲۲
اما	۲۸	۱۵	۴۳
انجیر	۲	۲۳	۲۵
کل	۱۹۱	۱۱۹	۳۱۰

یافته‌های پژوهش

مشاهدات میدانی و گفت‌وگو با مطلعان محلی روستاهای دهستان گچی در چارچوب برگزاری جلسات گروهی، وجود مشکلاتی در حوزه‌های مختلف روستاهای دهستان فوق را همراه با علل و پیامدهای آن آشکار کرد. در اینجا به چند مورد از گفت‌وگوهای صورت‌گرفته اشاره می‌شود. برای مثال یکی از کشاورزان روستای سراب کلک عنوان کرد:

«کمبود آب کشاورزی سبب کاهش تولید محصولات آبی شده است که پیامدهایی از قبیل کاهش تولیدات صیفی‌کاری، باغداری و کشت یونجه را داشته است. همچنین بی‌سوادی و ترک تحصیل دانش‌آموزان روستا به دلیل نبود مدرسه و مراکز آموزشی در روستا، از مشکلات اصلی اهالی این روستا است. این مشکل پیامدهایی مانند پایین آمدن سطح اطلاعات، محدودیت شغلی، فقر اجتماعی و اقتصادی، مهاجرت، نداشتن مهارت و... را به بار آورده است.»

در روستای اما مشکل دیگری به همراه علل و پیامدهای آن مطرح شده است. در این خصوص بیان شد:

«بیکاری و عدم اشتغال جوانان یکی از اصلی‌ترین مشکلات اهالی روستا است که علت آن، نبود سرمایه کافی و منابع تأمین سرمایه عنوان شده است. افسردگی و روزمرگی، نداشتن امنیت شغلی و تأخیر ازدواج جوانان از پیامدهای این مشکل است. همچنین نبود سیستم حمل و دفع زباله، معضل اصلی دیگری در محیط روستا است که ریشه این مسئله را می‌توان

در کم‌توجهی مسئولان در حوزه بهداشت محیط و نبود خانه بهداشت دانست و شیوع بیماری و کثیفی کوچه‌ها از پیامدهای این مشکل است.»

در روستای چشمه‌باریک، یکی از مشکلات اصلی، مربوط به آب مصرفی است. در این زمینه عنوان شد:

«مهم‌ترین مشکل ما کمبود آب آشامیدنی، هم برای مردم و هم دام‌های روستا است. خشکسالی موجب شده تا چشمه‌ها خشک شوند. آب لوله‌کشی هم نداریم. مخزن ذخیره آب نداریم. چشمه‌ها هم نهایت در خردادماه خشک می‌شوند و آبشان بسیار کم می‌شود. این مسئله سبب شده است در تأمین آب با مشکل مواجه بشویم و مجبور شویم تا با تانکر آب را به روستا بیاوریم؛ بنابراین مردم و دامداران به‌خاطر این سختی‌ها رغبتی برای ماندگاری نداشته باشند و به جاهای دیگر کوچ کنند. آن‌هایی هم که هستند، هر سال تعداد دام‌ها و محصولات کشاورزی‌شان کاهش پیدا می‌کند و درآمدشان کم می‌شود.» در روستای انجیر نیز مشکلات زیادی مطرح شده است. در این خصوص اهالی تأکید کردند: «مسیر دسترسی روستا به مرکز شهرستان بسیار نامناسب و پر از چاله‌وچوله است؛ به‌طوری‌که تردد بیشتر از طریق ماشین نیسان و تراکتور و بعضاً موتور انجام می‌شود. راه‌های بین مزارع به‌شدت نامناسب است. نبود راه‌های ارتباطی مناسب با سایر روستاها و مرکز شهرستان و سختی تردد در مزارع موجب از بین رفتن بسیاری از محصولات و فرآورده‌های دامی می‌شود.»

اطلاعات به‌دست‌آمده از روستای کلک نقی نیز بر وجود برخی مشکلات تأکید دارد. از عمده‌ترین مشکلات این روستا نیز می‌توان به مشکلاتی مانند: «کمبود آب شرب، عدم آنتن‌دهی تلفن همراه و اینترنت، راه‌های ارتباطی نامناسب روستا، نبود سرمایه کافی، بیکاری، کم‌شدن دامداری، کم‌بودن زمین‌های آبی در روستا، تجهیزات ناکافی کشاورزی، زمین‌های دیمی ناهموار و سنگلاخی و راه ارتباطی نامناسب بین مراتع و مزارع، نبود فضا و امکانات ورزشی و تفریحی و نامناسب بودن امکانات خانه بهداشت» اشاره کرد. در روستای سیاه درویش، مشکلات متعددی ذکر شده است. یکی از مشکلات اصلی این روستا به گفته مطلعان محلی آن، سلامت عمومی ساکنان است که علت آن نبود امکانات بهداشتی، اطلاعات اندک روستاییان در مورد بیماری‌ها، نبود پزشک، بی‌اعتمادی به شیوه‌های جدید درمان، نبود خانه بهداشت و نبود آموزش‌های بهداشتی و مشاوره‌ای است.

بنابراین روستاهای دهستان گچی با مشکلات متعددی در امور مختلف مواجه هستند که ریشه در مسائل ساختاری و اجرایی در سطوح مختلف دارد و بر زندگی و معیشت روستاییان تأثیر می‌گذارد، اما همان‌طور که گفته شد، ابتدا کلیه مشکلات، علل و پیامدهای روستاهای دهستان گچی تجمیع می‌شود و سپس واحدهای تلخیص‌شده و کدهای مربوط به مقوله‌های نهایی در ادامه برای هرکدام ارائه می‌شود. تمامی مشکلات روستاهای دهستان گچی تجمیع شده‌اند و اطلاعات حاصل از آن در جدول ۴ به تفکیک هر روستا آمده است.

جدول ۴. تجمیع مشکلات روستاهای دهستان گچی

مشکلات	روستا
بیکاری، نبود امکانات آموزش ابتدایی در روستا، نرخ چشمگیر بی‌سوادی، نداشتن دسترسی به خطوط تلفن همراه و پوشش بسیار ضعیف آن، کم‌آبی و خشکسالی، نداشتن دسترسی به امکانات بهداشتی و درمانی	سراب کلک
فاسدشدن محصولات کشاورزی تولیدشده به‌ویژه صیفی‌جات، کیفیت ضعیف و نامناسب بودن آب آشامیدنی، بیکاری، پوشش ضعیف تلفن همراه و مخابرات، کمبود امکانات رفاهی و ورزشی	اما
دزدی، نداشتن گاز شهری، نبود آب شرب کافی، کمبود آب شرب برای دام در مرتع، نبود آب کشاورزی، بیکاری جوانان، نبود مدرسه ابتدایی در روستا، نبود دسترسی به خطوط تلفن همراه و پوشش بسیار ضعیف آن، کیفیت ضعیف جاده روستایی و نامناسب بودن راه‌های بین مزارع	چشمه باریک
نداشتن گاز شهری، نبود آب کشاورزی، خاکی و نامناسب بودن راه ارتباطی با مرکز شهرستان، نبود دسترسی مناسب به خطوط تلفن همراه، بیکاری، نبود مدرسه مناسب و ناکافی بودن امکانات آموزشی	انجیر
خشکسالی و کمبود آب کشاورزی، فصلی بودن آب شرب، بیکاری، دزدی، نامناسب بودن جاده بین مزارع و مراتع، نبود دسترسی مناسب به تلفن همراه و اینترنت، نبود امکانات آموزشی راهنمایی و بالاتر، درآمد اندک روستا، نبود امکانات فراغتی، آفت دیدن محصولات	کلک نقی
بیکاری، وضعیت نامناسب جاده‌های ورودی و خروجی روستا، عدم آنتن‌دهی تلفن همراه و نداشتن دسترسی به اینترنت، کمبود آب کشاورزی و مدیریت‌نشدن آب موجود، نبود امکانات آموزش ابتدایی، آفت‌زدن محصولات	سیاب‌درویش

ملاحظه می‌شود که تمامی روستاهای دهستان گچی مشکلاتی در حوزه‌های مختلف دارند. در مرحله بعدی فرایند تحلیل محتوای کیفی، همه مفاهیم به‌دست‌آمده برحسب وجوه اشتراک بین خود تجمیع و تلخیص شده است که نتایج آن در جدول ۵ ارائه شده است.

جدول ۵. مقوله‌های تجمیع‌شده مشکلات روستاهای دهستان گچی

واحد‌های تلخیص شده	کدها و مقوله‌های نهایی
بیکاری، بیکاری جوانان، درآمد پایین روستا	بیکاری
نرخ بالای بی‌سوادی، نبود مدرسه ابتدایی در روستا، ناکافی بودن امکانات آموزشی	کمبود امکانات آموزشی / نبود شرایط تحصیل
نبود خطوط ثابت تلفن، دسترسی نداشتن به خطوط تلفن همراه و پوشش بسیار ضعیف آن، نداشتن دسترسی مناسب به اینترنت	نامناسب بودن / عدم پوشش تلفن همراه و اینترنت
نداشتن گاز لوله‌کشی شهری	نداشتن دسترسی به گاز لوله‌کشی شهری
کیفیت پایین و نامناسب بودن جاده روستایی و راه‌های بین مزارع، نامناسب بودن راه ارتباطی با مرکز شهرستان	نامناسب بودن راه‌های ارتباطی
نبود دسترسی به امکانات بهداشتی و درمانی	کمبود / فقدان امکانات بهداشتی و درمانی
کیفیت ضعیف و نامناسب بودن آب آشامیدنی، نبود آب شرب کافی در طول سال، نبود آب شرب کافی، کمبود آب شرب برای دام در مرتع	کیفیت نامناسب آب شرب از نظر کمی و کیفی
نبود آب کشاورزی، فصلی بودن آب شرب، مدیریت نشدن آب موجود	کمبود / نداشتن آب کشاورزی
فاسدشدن محصولات کشاورزی تولیدشده در روستا به دلیل عدم دسترسی به بازار مناسب، آفت‌زدن محصولات	بهره‌وری پایین / نداشتن شرایط فروش محصولات کشاورزی
کمبود امکانات رفاهی و ورزشی، نداشتن امکانات فراغتی	نبود امکانات فراغتی

جدول ۵ مقوله‌های نهایی مشکلات روستاهای دهستان گچی را نشان می‌دهد. جدول گویای آن است که پنج مقوله نهایی از مشکلات روستاهای فوق را می‌توان طبقه‌بندی و ارائه کرد. ضعف زیرساختی، یکی از مشکلات عمده‌ای است که از تجمیع واحدهای مشکلات به دست آمده است که شامل زیرمؤلفه‌هایی مانند مشکلات زیرساختی (جاده و تلفن همراه)، نداشتن گاز شهری، آنتن‌دهی ضعیف تلفن همراه و اینترنت و... می‌شود. این مشکلات، فراوانی نسبتاً زیادی را به خود اختصاص داده‌اند و از اهمیت زیادی برخوردار هستند. مطابق این جدول، مشکلات حوزه کشاورزی و دامداری، از واحدهایی مانند کاهش سطح کشت محصولات آبی، نبود الگوی مناسب فعالیت در حوزه کشاورزی، عدم تأمین آب شرب دام، نامناسب بودن آب آشامیدنی و کمبود آب کشاورزی و نبود امنیت لازم برای نگهداری دام در محیط فعالیت دامداران به دست آمده است. از دیگر مقوله‌های نهایی که به‌عنوان یک مشکل بسیار مورد تأکید اهالی روستاهای

دهستان گچی بوده، مشکل بیکاری و ضعف اشتغال در آن‌ها است. ضعف امکانات شامل امکانات فراغتی، رفاهی، آموزشی، ورزشی و... به‌عنوان مشکل دیگری مطرح شده است. درنهایت نیز می‌توان به ضعیف‌بودن بهداشت و درمان و کاهش سلامت به‌عنوان مشکل دیگری در این زمینه اشاره کرد.

پس از گردآوری و تحلیل تمامی مشکلات به‌دست‌آمده از روستاهای دهستان گچی، اقدام به استخراج ریشه‌ی تمامی این مشکلات از مطلعان محلی کردیم. موارد تجمیع‌شده در جدول ۷ ارائه شده است.

جدول ۶. ریشه‌ی مشکلات روستاهای دهستان گچی

مشکلات	روستا
نبود سرمایه، نبود مراکز آموزشی، کم‌توجهی نهادهای دولتی به منطقه، نبود زیرساخت‌های فیزیکی مناسب، خشکسالی، کوچ‌روبودن بخشی از اهالی روستا	سراب کلک
ناآشنایی با بازار محصولات، نداشتن مهارت‌های لازم برای بسته‌بندی و نحوه‌ی ارائه‌ی محصولات به مشتری، نداشتن تخصص کافی کارشناسان در حوزه‌ی دامداری و کشاورزی، کوهستانی‌بودن و نداشتن مدیریت توزیع مناسب و مؤثر آب موجود، نبود زیرساخت‌های مناسب برای شبکه‌ی آب‌رسانی	اما
دورافتادگی روستا و دوربودن از حوزه‌ی انتظامی، نامناسب‌بودن زیرساخت‌های ارتباطی، قرارگرفتن در ارتفاعات منطقه، نبود آب جاری دائمی یا فصلی، خشکسالی، نبود مخازن کافی و عدم پیش‌بینی ذخیره‌ی آب، نداشتن مهارت و تخصص در حوزه‌های مرتبط با معیشت به‌ویژه دامداری و کشاورزی، نبود زیرساخت‌های مناسب شبکه‌ی آب‌رسانی، نبود تخصص و مهارت لازم در حوزه‌ی دامداری و کشاورزی، مشاع‌بودن زمین‌های روستا و نبود زمین مناسب کشت، نبود سرمایه‌ی کافی، کم‌توجهی مسئولان	چشمه باریک
کم‌توجهی مسئولان، نداشتن مهارت و تخصص لازم در حوزه‌ی دامداری و کشاورزی، نداشتن تخصص کافی کارشناسان در حوزه‌ی دامداری و کشاورزی، نبود زیرساخت‌های رفاهی-خدماتی مناسب، نبود سرمایه‌ی کافی، کم‌توجهی مسئولان، نبود زیرساخت‌های ارتباطی در روستا	انجیر
خشکسالی، شبکه‌ی ضعیف آب‌رسانی، نرخ بالای بی‌سوادی، نداشتن تخصص و مهارت، فقر، نبود زیرساخت‌های ارتباطی (دکل ارتباطی و راه‌ها)، نبود زیرساخت‌های بهداشتی از جمله خانه‌ی بهداشت	کلک نقی
نرخ بالای بی‌سوادی، کم‌بودن تعداد دانش‌آموز و نبود مدرسه، نداشتن مهارت و تخصص در حوزه‌های دامداری و کشاورزی، فقر اهالی، دورافتادگی روستا، اولویت‌نداشتن روستا نزد مسئولان و نهادهای ذی‌ربط، نبود زیرساخت‌های بهداشتی، نبود پزشک، نبود / نامناسب‌بودن زیرساخت‌های ارتباطی، سوءمدیریت در تکمیل شبکه‌ی آب‌رسانی و مدیریت مناسب آب، خشکسالی	سیاب‌درویش

در مرحله بعدی برحسب فرایند تحلیل محتوای کیفی، تمامی علل و ریشه‌های به‌دست‌آمده از مشکلات روستاهای دهستان گچی تلخیص، کدگذاری و طبقه‌بندی شده است. موارد گفته‌شده به‌صورت جدول ۷ ارائه شده است.

جدول ۷. ریشه مشکلات روستاهای دهستان گچی

کدها	واحد تلخیص شده
نداشتن زیرساخت‌های آموزشی	نبود مراکز آموزشی، نبود کارگاه‌های آموزشی، نبود آموزش درست
کم‌توجهی مسئولان	دورافتادگی از مرکز شهرستان، دراولویت‌نبودن روستاها نزد مسئولان و نهادهای مربوطه، سرکشی نکردن مأموران انتظامی
ضعف زیرساخت‌ها	نبود زیرساخت‌های ارتباطی، نبود زیرساخت‌های رفاهی خدماتی مناسب، نبود زیرساخت‌های مناسب برای شبکه آب‌رسانی، ناتمام‌ماندن طرح گازکشی روستا
خشکسالی	کمبود آب کشاورزی، خشکسالی، خرابی بارندگی‌های فصلی، سوءمدیریت در تکمیل شبکه آب‌رسانی و انتقال آب، کمبود زمین آبی
نبود زیرساخت‌های بهداشتی	نبود مراکز بهداشتی، نبود امکانات بهداشتی، اطلاعات اندک روستاییان درمورد بیماری‌ها، نبود پزشک، بی‌اعتمادی به شیوه‌های جدید درمان، نبود خانه بهداشت
ضعف تخصص و مهارت	نداشتن تخصص کافی کارشناسان در حوزه دامداری و کشاورزی، نداشتن تخصص و مهارت در اهالی
فقر	فقر، نبود سرمایه
بی‌سوادی	نرخ بالای بی‌سوادی

همان‌طور که جدول ۷ نشان می‌دهد، ریشه بسیاری از مشکلات روستاهای دهستان گچی در ضعف زیرساخت‌های رفاهی-خدماتی است. نبود زیرساخت‌های فیزیکی مناسب، نبود زیرساخت‌های رفاهی-خدماتی مناسب، نبود زیرساخت‌های مناسب برای شبکه آب‌رسانی و ناتمام‌ماندن طرح گازکشی روستاها از جمله موارد مربوط به این فاکتور است. ضعف بهداشت و سلامت در قالب مواردی مانند نبود مراکز بهداشتی، نبود امکانات بهداشتی، اطلاعات اندک روستاییان درمورد انواع بیماری‌ها، نبود پزشک، بی‌اعتمادی به شیوه‌های جدید درمان و نبود خانه بهداشت، دومین موردی است که به‌عنوان ریشه مشکلات روستاهای فوق می‌توان از آن یادکرد. از دیگر مواردی که به‌عنوان ریشه مشکلات روستاها از آن یاد می‌شود، عوامل مربوط به

کم‌آبی است. ضعف یا نبود تخصص و مهارت نیز از دیگر علل مشکلات موجود در روستاهای فوق بوده است که مورد تأکید مطلعان روستاها به‌طورکلی بوده است. همین‌طور کم‌توجهی مسئولان، ضعف آموزش، کمبود سرمایه، فقر و بی‌سوادی نیز از دیگر عللی است که سبب ایجاد مشکلاتی در روستاها می‌شود.

درنهایت پیامدهای مشکلات روستاهای دهستان گچی از طریق برگزاری جلسه‌های بحث و گفت‌وگو با مطلعان محلی روستاهای فوق گردآوری شده و تجمیع این پیامدها در جدول ۸ انجام یافته است.

جدول ۸. پیامدهای مشکلات روستاهای دهستان گچی

مشکلات	روستا
مهاجرت، دزدی، فقر، اعتیاد، بیکاری یا محدود بودن اشتغال، پایین بودن نشاط اجتماعی و افزایش یاس و ناامیدی، بی‌سوادی و کم‌سوادی، عدم ارتباط کوثر با نهادهای دولتی، کاهش شانس فروش محصولات، پرخاشگری، نزاع‌های طایفه‌ای و اختلال در ارتباطات اجتماعی روستاییان، کاهش تولیدات صیفی‌کاری و باغداری، کاهش علوفه دام‌های سنگین، شیوع بیماری‌ها، مرگ‌ومیر زیاد، کاهش کیفیت زندگی	سراب کلک
بهره‌وری کم محصولات کشاورزی و دامی، کاهش محصولات کشاورزی و دامداری، بالا رفتن سن ازدواج جوانان، فقر، مشکلات خانوادگی، دزدی، عدم دسترسی نهادها به روستا، کاهش شانس فروش محصولات، نزاع‌های طایفه‌ای و اختلال در ارتباطات اجتماعی روستاییان، افسردگی و نبود نشاط بین جوانان، بازماندگی از تحصیل کودکان / افزایش هزینه‌های تحصیل کودکان	اما
کاهش فعالیت‌های دامی و رواج حمل اسلحه غیرمجاز توسط چوپانان و اهالی روستا، دزدی، مصرف بی‌رویه هیزم و نابودی جنگل کاهش تولید فراورده‌های دامی، بهره‌وری کم محصولات کشاورزی و دامی، تخریب منابع طبیعی، کاهش محصولات کشاورزی، کمبود آب شرب، عدم ازدواج جوانان، فقر، مشکلات خانوادگی، کاهش فروش محصولات، مهاجرت، فقر، افسردگی و ناامیدی از آینده، بازماندگی از تحصیل کودکان / افزایش هزینه‌های تحصیل کودکان	چشمه باریک
مصرف بی‌رویه هیزم و تخریب جنگل، بهره‌وری پایین محصولات کشاورزی و دامی، اتلاف منابع طبیعی، عدم ازدواج جوانان، فقر، مشکلات خانوادگی، دزدی، عدم دسترسی نهادها به روستا، کاهش شانس فروش محصولات، اختلال در ارتباطات اجتماعی روستاییان، مهاجرت، فقر، کاهش و تأخیر ازدواج، افسردگی و نبود نشاط بین جوانان، ممانعت از ادامه تحصیل فرزندان توسط والدین	انجیر

ادامه جدول ۸. پیامدهای مشکلات روستاهای دهستان گچی

مشکلات	روستا
مهاجرت، کاهش تولیدات دامی و کشاورزی، بیکاری، مهاجرت، کم شدن امید به زندگی، افسردگی، دزدی، اعتیاد، افزایش طلاق، خودکشی، کاهش تولیدات دامی و کشاورزی، نزاع‌های طایفه‌ای و مختل شدن ارتباطات اجتماعی و اقتصادی مردم، پرخاشگری، ناامیدی و بی‌قدرتی، شیوع بیماری، کاهش طول عمر	کلک نقی
مهاجرت، پایین آمدن امید به زندگی، افسردگی، دزدی، اعتیاد، افزایش طلاق، کاهش تولیدات دامی و کشاورزی، به خطر افتادن سلامت مردم، کاهش نظافت عمومی روستا، کاهش طول عمر، مختل شدن ارتباطات اجتماعی و اقتصادی مردم منطقه، پرخاشگری، کاهش تولیدات دامی و امکان گسترش کشاورزی	سیاب‌درویش

پیامدهای تجمیع شده به صورت واحدهای تلخیص شده درآمده و کدگذاری برای هر کدام انجام یافت و در نهایت طبقه‌بندی از آن‌ها به عمل آمد. تلخیص و کدگذاری پیامدهای مشکلات روستاهای دهستان گچی در چهار طبقه حاصل شد و مقوله‌های نهایی به صورت آسیب‌های اجتماعی، آسیب‌های اقتصادی، آسیب‌های جسمی روانی و آسیب‌های زیست‌محیطی به شرح جدول زیر درآمدند.

جدول ۹. پیامدهای مشکلات روستاهای دهستان گچی

کدها	واحد تلخیص شده
آسیب‌های اجتماعی	مهاجرت، دزدی، اعتیاد، پایین آمدن سطح سواد، نیروی انسانی بدون مهارت، افسردگی و ناامیدی، تک‌محصولی شدن و تنوع‌نداشتن منابع درآمدی، اختلال در ارتباطات اجتماعی، بالارفتن سن ازدواج، خشونت خانگی، افزایش طلاق، رواج حمل اسلحه غیرمجاز، دسترسی نداشتن نهادها به روستا
آسیب‌های اقتصادی	فقر و محرومیت، بیکاری، کاهش سطح زیر کشت محصولات کشاورزی آبی، کاهش تولیدات دامی، کاهش علوفه، بهره‌وری پایین محصولات کشاورزی و دامی، کاهش فروش محصولات
آسیب‌های جسمی روانی	پایین آمدن امید به زندگی، پرخاشگری، شیوع بیماری‌ها، کاهش کیفیت زندگی، افسردگی، نبود نشاط بین جوانان، بالارفتن سن ازدواج، ضعف نظافت عمومی، کاهش طول عمر
آسیب‌های زیست‌محیطی	تخریب مرتع، فرسایش خاک، اتلاف منابع طبیعی، مصرف بی‌رویه هیزم و تخریب جنگل، آلودگی محیطی

جدول ۹ نشان می‌دهد مشکلات روستاهای دهستان گچی پیامدهایی را با خودشان در حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی، جسمی، روانی و زیست‌محیطی به همراه دارد و بدین ترتیب زندگی و معیشت روستاییان را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. از آسیب‌های اجتماعی که می‌تواند به‌عنوان پیامد مشکلات مطرح شود و گریبان‌گیر روستاییان باشد، می‌توان به مواردی مانند مهاجرت، دزدی، اعتیاد، اخیر در ازدواج جوانان و بالارفتن سن ازدواج، خشونت خانگی و... را نام برد. از آسیب‌های اقتصادی می‌توان به فقر و محرومیت، نبود اشتغال، کاهش تولیدات محصولات باغداری و کشاورزی و... اشاره کرد. آسیب‌های جسمی و روانی از دیگر پیامدهای مشکلات روستاییان است که شامل مواردی مانند کم‌شدن امید به زندگی، پرخاشگری، شیوع بیماری‌ها، افسردگی و ناامیدی و... است. آسیب‌های زیست‌محیطی از دیگر پیامدهای مشکلات مطرح شده است که شامل مواردی مانند اتلاف منابع طبیعی، مصرف بی‌رویهٔ هیزم و نابودی جنگل، و کاهش تولید فرآورده‌های دامی است.

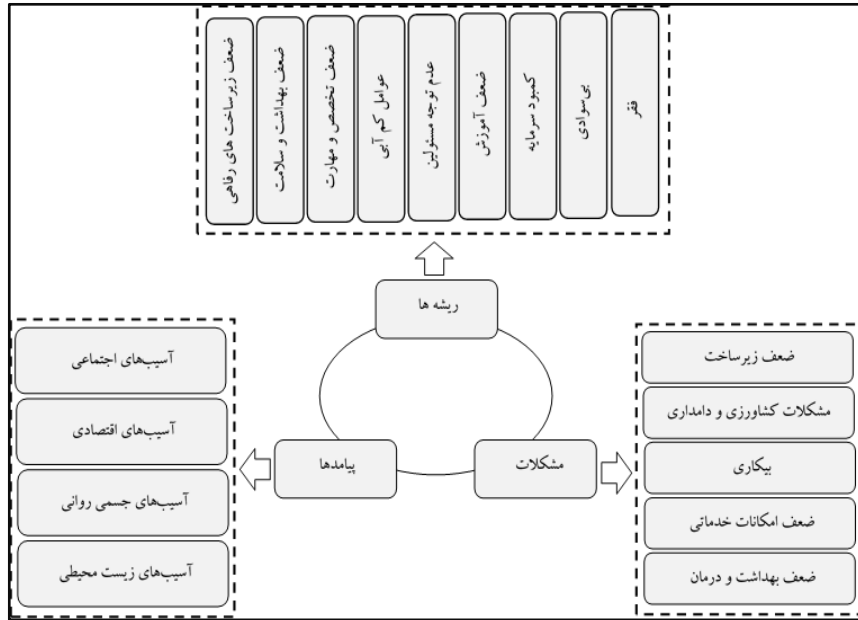
بحث و نتیجه‌گیری

روستاهای دهستان گچی با مشکلات متعددی در امور مختلف مواجه هستند که ریشه در مسائل ساختاری و اجرایی در سطوح مختلف دارد و بر زندگی و معیشت روستاییان تأثیر می‌گذارد. ضعف زیرساختی یکی از مشکلات عمده‌ای است که از تجمیع واحدهای مشکلات به‌دست آمده است که شامل زیرمؤلفه‌هایی مانند مشکلات زیرساختی (جاده و تلفن همراه)، نداشتن گاز شهری، آنتن‌دهی ضعیف تلفن همراه و اینترنت و... می‌شود. این مشکلات، فراوانی نسبتاً زیادی را به خود اختصاص می‌دهد و از اهمیت زیادی برخوردار هستند. مشکلات حوزهٔ کشاورزی و دامداری را می‌توان در مواردی مانند کاهش سطح کشت محصولات آبی، نبود الگوی مناسب فعالیت‌ها در حوزهٔ کشاورزی و دامداری، تأمین‌نشدن آب شرب دام، نامناسب بودن آب آشامیدنی و کمبود آب کشاورزی و نبود امنیت لازم برای نگهداری دام در محیط فعالیت دامداران ذکر کرد. از دیگر مقوله‌های نهایی که به‌عنوان یک مشکل عمده مورد تأکید اهالی روستاهای دهستان گچی بوده است، مشکل بیکاری و ضعف اشتغال در آنها است. ضعف امکانات شامل امکانات فراغتی، رفاهی، آموزشی، ورزشی و... به‌عنوان مشکل دیگری مطرح

شده است. در نهایت نیز می‌توان به کارآمد نبودن شبکه بهداشت و درمان و پایین آمدن سطح سلامت عمومی به عنوان مشکل دیگری در این ارتباط اشاره کرد.

ریشه بسیاری از مشکلات ضعف زیرساخت‌های دهستان از جمله زیرساخت‌های ارتباطی، رفاهی و خدماتی است. نبود زیرساخت‌های فیزیکی مناسب، نبود زیرساخت‌های رفاهی خدماتی مناسب، نبود زیرساخت‌های مناسب برای شبکه آب‌رسانی و ناتمام ماندن طرح گازکشی روستاها از آن جمله است. ضعف بهداشت و سلامت در قالب مواردی مانند نبود مراکز بهداشتی، نبود امکانات بهداشتی، اطلاعات اندک روستاییان در مورد انواع بیماری‌ها، نبود پزشک، بی‌اعتمادی به شیوه‌های جدید درمان و نبود خانه بهداشت، دومین موردی است که به عنوان ریشه مشکلات روستاهای فوق می‌توان از آن یاد کرد. از دیگر مواردی که به عنوان ریشه مشکلات روستاها از آن یاد می‌شود، عوامل مربوط به کم‌آبی است. ضعف یا نبود تخصص و مهارت نیز از دیگر علل مشکلات موجود در روستاهای فوق بوده است که مورد تأکید مردم بود. همین‌طور کم‌توجهی مسئولان، ضعف آموزش، کمبود سرمایه و عدم امکان انباشت سرمایه، فقر و بی‌سوادی نیز از دیگر عللی است که موجب ایجاد مشکلات در روستاهای مذکور شده است.

از دیگر نتایج این مقاله آن است که مشکلات روستاهای دهستان گچی پیامدهایی را با خودشان در حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی، جسمی روانی و زیست‌محیطی به همراه دارد و بدین ترتیب زندگی و معیشت روستاییان را تحت الشعاع قرار می‌دهد. از آسیب‌های اجتماعی که می‌تواند به عنوان پیامد مشکلات مطرح شود و گریبان‌گیر روستاییان باشد می‌توان به مهاجرت، دزدی، اعتیاد، بالارفتن سن ازدواج جوانان، خشونت خانگی و... اشاره کرد. از آسیب‌های اقتصادی نیز می‌توان به فقر و محرومیت، نبود اشتغال، کاهش تولیدات محصولات باغداری و کشاورزی و... یاد کرد. آسیب‌های جسمی روانی از دیگر پیامدهای مشکلات روستاییان است که شامل مواردی مانند کم‌شدن امید به زندگی، پرخاشگری، شیوع بیماری‌ها، مرگ‌ومیر زیاد، افسردگی و... است. آسیب‌های زیست‌محیطی از دیگر پیامدهای مشکلات مطرح شده است که شامل مواردی مانند بازدهی نامناسب و ناکافی و اتلاف منابع طبیعی، مصرف بی‌رویه هیزم و نابودی جنگل، و کاهش تولید فرآورده‌های دامی است. مجموع موارد شناسایی شده در قالب مشکلات، علل و پیامدهای آن در روستاهای دهستان گچی را در نهایت به شکل ۳ می‌توان ارائه داد.

شکل ۳. مشکلات، علل و پیامدهای مشکلات روستاهای دهستان گچی

به‌طورکلی مشکلات اصلی روستاهای دهستان گچی، مشکلات زیرساختی است. نامناسب بودن آب آشامیدنی و نبود شبکه مناسب آب‌رسانی، نامناسب بودن راه‌های ارتباطی بین روستاها و مرکز شهرستان و دسترسی مشکل به آن‌ها سبب تشدید مشکلات موجود شده است. راه‌های بین مزارع اکثراً نامناسب‌اند و با اولین بارش باران از دسترس خارج می‌شوند. با وجود این، سطح این مشکلات در همه روستاها برابر نیست؛ برای مثال روستای انجیر فاقد هرگونه راه مناسب است و تردد به آن فقط از طریق تراکتور و نisan امکان‌پذیر است. یا روستای چشمه باریک به دلیل واقع شدن در ارتفاعات در بسیاری از فصول سال آب آشامیدنی ندارد یا روستای کلک نقی علی‌رغم داشتن چشمه‌ای پرآب در فصل زمستان و بهار، در فصول تابستان و پاییز با مشکل تأمین آب آشامیدنی مواجه است. از طرف دیگر، کوچ‌رو بودن اکثریت ساکنان روستاهای انجیر، سیاب‌درویش، سراب‌کلک و کوچ‌رو بودن جمعیت قابل توجه روستاهای کلک نقی و سیاب‌درویش موجب شده است تا نهادهای دولتی رغبت چندانی برای فراهم کردن زیرساخت‌های اصلی نداشته باشند. در مقابل، کم‌توجهی به امکانات زیرساختی سبب کاهش انگیزه ساکنان برای یکجانشینی و استقرار دائم در روستاها شده است. برای پایان دادن به این

تسلسل و دور باطل لازم است در مرحله اول، نهادهای متولی نسبت به فراهم ساختن امکانات زیرساختی اصلی از جمله تعمیر و مناسب سازی راه های ارتباطی، ترمیم و تقویت زیرساخت های ارتباطی، فعال کردن شبکه بهداشت سیار، مدیریت آب و فراهم کردن آب آشامیدنی پایدار برای روستاها اقدام کنند. در مرحله دوم، از طریق ظرفیت اجتماع محلی نسبت به مدیریت منابع آب به ویژه در روستاهای دهستان اقدام کنند. تنها روستایی که با بحران جدی تأمین آب شرب مواجه است، روستای چشمه باریک است. سایر روستاها پتانسیل مناسبی برای ذخیره و تأمین آب شرب و حتی کشاورزی دارند؛ برای مثال چشمه روستای کلک نقی در فصول زمستان و بهار به قدری پرآب است که با ذخیره سازی مناسب آن می توان نه تنها آب شرب، بلکه بخش قابل توجهی از آب کشاورزی روستا را نیز تأمین کرد. با توجه به غالب بودن دامداری در دهستان باید مشاوره های تخصصی و فراهم کردن امکانات اولیه برای اصلاح نژاد دامها در دستور کار قرار گیرد و با معاینه های دوره ای، مرگومیر دامها را تا حد زیادی کاهش داد. مسئله بعدی کمک به تنوع بخشی به منابع معیشتی است. ایجاد انگیزه برای راه اندازی معیشت های مکمل مثل زنبورداری، باغداری، صنایع دستی، کشاورزی و... می تواند تاب آوری ساکنان این دهستان را تا حد زیادی در مقابل مخاطرات طبیعی تضمین کند.

منابع

- ازکیا، مصطفی (۱۳۷۷). *مقدمه ای بر جامعه شناسی توسعه روستایی*. تهران: نشر اطلاعات.
- اسدی، زینب، پوررمضان، عیسی، مولایی هشچین، نصرالله (۱۳۹۵). نقش مشارکت در توسعه روستایی بخش خشک بیجار شهرستان رشت. *فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، (۱)۵، ۶۱-۸۳.
- برقی، حمید، قنبری، یوسف، سعیدی، محمد (۱۳۹۲). بررسی عملکرد شورای اسلامی روستا و میزان مشارکت مردم در توسعه روستایی (مطالعه موردی: دهستان حسین آباد شهرستان نجف آباد). *فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۲(۴)، ۱۱۹-۱۳۸.
- چمبرز، رابرت (۱۳۷۶). *توسعه روستایی: اولویت بخشی به فقرا (حمایت از اقشار آسیب پذیر)*. ترجمه مصطفی ازکیا. تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.

حیاتی، داریوش (۱۳۸۷). راهبرد مشارکت مردم در حفظ منابع آب با نگرشی به تجربه اجرای پروژه توانمندسازی اهالی روستاهای منطقه کام فیروز فارس. اولین کارگاه آموزشی رویکردهای جدید مشارکت‌های مردمی در ساخت و بهره‌برداری از شبکه‌های آبیاری و زهکشی. سازمان آب منطقه‌ای فارس. شیراز. یکم اسفندماه.

خادمی، حسین، رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا، هاتفی، زهره (۱۳۹۴). تدوین برنامه پنج‌ساله توسعه روستایی با رویکرد برنامه‌ریزی راهبردی و مشارکتی: مطالعه موردی روستای صدرآباد دهستان رستاق استان یزد. فصلنامه روستا و توسعه، ۱۸(۲)، ۸۹-۱۱۰.

سیاح، اردشیر، سادات رحمتی، فاطمه (۱۳۹۶). الگوسازی مشارکت جوامع محلی در احیای دریاچه ارومیه از طریق استقرار کشاورزی پایدار. تهران: انتشارات مهر صادق.

صرافی، مظفر (۱۳۷۷). مبانی برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای. تهران: سازمان برنامه و بودجه.

صیدایی، سید اسکندر، دهقانی، امیر (۱۳۸۹). نقش مشارکت‌های مردمی در توسعه روستایی: با تأکید بر مشارکت سنتی و جدید؛ مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان نورآباد ممسنی. نشریه جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۱(۱)، ۱-۱۸.

طالب، مهدی، میرزایی، حسین، بخشی‌زاده، حسن (۱۳۸۹). برنامه‌ریزی تعاملی گردشگری روستایی با رهیافت ارزیابی مشارکتی روستایی؛ مورد مطالعه: روستای وکیل‌آباد سردابه.

نشریه پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، ۷۱، ۱۹-۳۴.

الغمنی، ام، آر (۱۳۷۳). بحران فقر روستایی؛ آیا مشارکت می‌تواند آن را از میان بردارد؟ ترجمه ناصر اوکتایی. مرکز اطلاعات علمی (مجازی).

قرنی آرانی، بهروز (۱۳۹۳). بررسی نقش برنامه‌ریزی مشارکتی در کاهش فقر روستایی به روش کیفی، مطالعه موردی: روستای لزور. پژوهش‌های روستایی، ۵(۳)، ۴۶۷-۴۸۸.

مقصودی، منیژه، رحیمی، عباس (۱۳۸۷). روش ارزیابی مشارکتی روستایی؛ مطالعه موردی: چهار روستا در منطقه «اوان» از استان قزوین. فصلنامه روستا و توسعه، ۱۱(۲)، ۹۱-۱۱۸.

نجفی کانی، علی‌اکبر، میرزاعلی، محمد (۱۳۹۱). بررسی و سنجش میزان مشارکت مردم و نقش آن در توسعه روستایی (مطالعه موردی: دهستان سلطانعلی شهرستان گنبدکاووس). مجله

چشم‌انداز جغرافیایی (مطالعات انسانی)، ۷(۲۰)، ۱۱۸-۱۳۷.

- Ahmad, M., Hapsoro, D. S., & Yuni, S. (2018). Community-based poverty alleviation using Participatory rural appraisal. *Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences*, 78(6).
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216-224.
- Chambers, R. (1997). *Whose Reality Counts: Putting the First Last*. London: Intermediate Technology Publications.
- Kanyamuna, V., & Zulu, K. (2022). Participatory Research Methods: Importance and Limitations of Participation in Development Practice. *World Journal of Social Sciences and Humanities*, 8(1), 9-13.
- Khair, S., Ashfaq, M., Ali, A., Akhtar, S., Mangan, T., & Allan, C. (2021). *Improving groundwater management to enhance agriculture and farming livelihoods in Pakistan: Participatory rural appraisal: Starting the co-inquiry into groundwater and livelihoods*. (ILWS Report; No. 148). Institute for Land, Water and Society. <https://www.csu.edu.au/research/ilws/publications/ilws-reports/2021-reports/PRA-ACIAR-Report-148.pdf>
- Maulani, G., Rahardja, U., Hardini, M., Izzaty, R. D., Aini, Q., & Santoso, N. P. L. (2020). Educating farmers using participatory rural appraisal construct. In *2020 Fifth International Conference on Informatics and Computing (ICIC)* (pp. 1-8). IEEE.
- McCracken, J. A. (1988). *Participatory Rural Appraisal in Gujarat: A Trial Model for the Aga Khan Rural Support Programme*. London: IIED.
- McCracken, J. A., Pretty, J. N., & Conway, G. R. (1988). An introduction to rapid rural appraisal for agricultural development. *An introduction to rapid rural appraisal for agricultural development*. London: IIED.
- Narayanasamy, N. (2009). *Participatory rural appraisal: Principles, methods and application*. SAGE Publications India.
- Wignaraja, P. (1991). 'Towards Praxis and Participatory Development', in P. Wignaraja (ed.), *Participatory Development*, p. 202. Karachi: Oxford University Press.